

Fragàncies interiors o reivindicació d'uns secans vius

Suplement del diari Segre, Sant Jordi 2019

Ignasi Aldomà

“Qui falta d'aigua pateix,
si reclama a vostra Imatge,
i li rendeix vassallatge,
pluja abundant aconseguix;
ja que sempre heu mostrat
ser de tots consoladora.
*Sigueu nostra protectora
Mare de Déu del Tallat.*
Molts pobles en processó
tots anys venen un per un,
més Sant Martí i Agramunt,
descalços en devoció,... “

Així resen els goigs a la Mare de Déu del Tallat venerada al seu Santuari i parròquia de Rocallaura, als confins de l'Urgell. De manera semblant resaven i resen els goigs a Nostra Senyora de la Bovera, la de la Mare de Déu de Maig de Guissona, la de les Garrigues del Soleràs i tantes Verges i Sants a les quals ha aixecat Santuaris i ha peregrinat la gent de la gran plana secanera per tal d'implorar solucions als seus patiments, entre elles i en una posició destacada els beneficis de la pluja.

Tret de la gent de les velles hortes del Segre i les Nogueres, que fa tantes centúries que reguen que ja no es recorden de les penes passades, l'aigua ha estat una dèria constant, un defici per a la gent de Ponent que veien precisament com els canals i les sèquies de les hortes sadollaven la set dels seus pobles i camps. Ara ens hem civilitzat una mica, però no fa massa anys s'havia arribat a matar per l'aigua. Un dels crims més sonats a la fi del segle XIX fou l'assassinat dels dos vigilants de la sèquia del Corb de Bellpuig a mans, suposadament, de la gent de Sant Martí de Maldà, als quals impedien l'accés a l'aigua – els de Bellpuig ja regaven del canal d'Urgell, però no volien renunciar als drets del vell reg del Corb. Com no podia ser d'altra manera en un conflicte d'aquesta gravetat, aquí es repetí la història de Fuenteovejuna i dels autors del crim no se n'ha arribat a saber mai res.

Amb l'arribada de les aigües del canal d'Urgell l'any 1865, la part central i més llisa de la gran plana pogué oblidar-se progressivament de les gran sequeres i de les processons a la Mare de Déu de les Sogues i al Sant Crist de Balaguer per intercedir per la pluja. Poc a poc i no sense dificultats la pagesia del pla d'Urgell millorà les seves rendes i condicions de vida i nouvinguts dels secans veïns i dels Pirineus engrandiren els pobles i viles de la zona regada. I en la mesura que l'Urgell regat es feia gras, s'accentuava el delit dels qui s'havien quedat en el secà, i els projectes de nous grans canals i regadius no pararen de créixer i alimentar noves esperances. A principi del segle XX arribà el gran canal d'Aragó i Catalunya, que transformà bona part de la Llitera i immediateses. Després en els anys 1960 s'estengué el regadiu i l'abastament d'aigua en alta cap a la marge esquerra del canal d'Urgell gràcies als bombejaments. I a partir dels anys 1980 les noves tecnologies han facilitat l'extensió de les xarxes d'abastament urbà cap a les

poblacions de secà – el 1987 s’inicià el subministrament de la Mancomunitat d’aigua de les Garrigues. Mentrestant el desenvolupament dels nous plàstics i les tècniques automatitzades de degoteig han fet possible l’extensió indiscriminada del regadiu cap a les terres altes de la conca i allí on les comunitats de regants i l’Administració s’ho proposen. El Canal Segarra Garrigues en vies de desplegament promet redimir el *no man’s land* que s’estenia a l’esquerra del canal d’Urgell i empènyer la reserva agroecològica dels secans cap als extrems de la regió de Lleida.

L’abastament d’aigua a les cases ha estat, naturalment, la necessitat més peremptòria i la que primer es mirà de solucionar. Des dels inicis del segle XX les poblacions de secà han mirat d’assegurar-se un subministrament abundant i de qualitat, primer des dels aqüífers pròxims i després a partir dels grans canals. És així com en la silueta de les poblacions de secà s’instal·là el perfil dels dipòsits d’aigua enlairats que competeixen amb el campanar de l’església, això quan els dipòsits no han reemplaçat el castell, sempre a la recerca d’una posició elevada que permetés donar l’aigua per pressió.

No fa molts anys encara s’havien de mobilitzar camions cisterna als estius per assegurar el subministrament d’alguns pobles. Ara el subministrament d’aigua potable en alta es pot donar per francament ben cobert. I això no és poc, perquè del subministrament d’aigua domèstica no solament en depenen la beguda i la neteja de les famílies, sinó que ha permès abastir les relativament poques indústries existents i el subministrament de les piscines, un equipament que s’ha fet imprescindible per al manteniment de la vida a les petites poblacions durant l’estiu. A més a més de servir per a l’abastament de bona part de les granges de porcs i pollastres, un pilar que amb els anys s’ha demostrat imprescindible per a l’economia de les famílies pageses dels secans.

I si d’agricultura en concret hem de parlar, les raons de la carrera cap a la irrigació són clares i evidents, amb una argumentació prosaica ben entenedora. El CO² de l’atmosfera combinat amb l’H²O de la terra gràcies a l’energia del sol dona el miracle de la fotosíntesi, els carbohidrats que serveixen la vida del planeta i la nostra. De sol en tenim a dojo, de CO² ens en sobra; però d’aigua anem més aviat justets, sobretot a mesura ens endinsem cap a la depressió de l’Ebre. Necessitem aigua, sobretot en els mesos d’estiu, si volem duplicar o triplicar les produccions típiques del secà, i encara més la necessitem si volem produir peres i préssecs o altres fruites i tardaneries que eleven substancialment la productivitat de la terra. Tant és així, que alguns ja han donat l’agricultura de secà per descartada. “Del secà no es pot viure, i si no ens arriba l’aigua, el poble s’acabarà morint”.

Anem a pams. A banda del fet que l’abastament d’aigua potable cobreix el conjunt dels secans amb unes dotacions i una fiabilitat remarcables, i això resulta fonamental per als nivells de benestar i les activitats bàsiques que avui mantenen la població fixa al territori. A banda de si els 3.000 Hm³ d’aigua que porten anualment els grans rius pirinencs donen per totes les expansions programades – potser sí, però amb restriccions substantives. O a banda dels dubtes sobre la contribució al desenvolupament rural dels nous regadius. Si la bandera del regadiu comporta deixar a l’estacada tot el que els secans han estat i representat, i passar per damunt de tot el patrimoni i els valors que s’han acumulat en aquests territoris, potser ens ho hauríem de fer mirar.

[Clot del dimoni o Toscana ?](#)

La construcció del canal d’Urgell, regadiu senyor encara de les planes ponentines, acumulà una llarga història de projectes, intents de construcció i fracassos, que han estat l’origen d’una

llarga llista de descripcions i vicissituds dels secans que posaven de relleu les misèries del país. En una d'aquestes apareix la dita del *clot del dimoni* que ha fet fortuna en els temps presents, en la mesura reforça també l'obra transformadora del canal o canals d'Urgell. Però fins a quin punt la plana d'Urgell i les terres veïnes eren tan desgraciades abans del canal ? No ho semblen indicar els grans casalots i esglésies de pedra d'abans de la construcció del canal que trobem en tots els pobles urgellencs, just en un entorn on la pedra no és precisament abundant. No són en aquest sentit pobles tan diferents de les dels pobles de la Segarra, Garrigues, Urgell o Noguera que es quedaren en el secà. I no semblen indicar misèries especials tampoc els testimonis dels viatgers del passat que ha recollit el geògraf Joan Ganau (1996).

Barthélemy Joly, que el 1604 venia de Poblet, parla d'un "pla d'Urgell molt monòton" i ens el retrata com un ermot que només servia per pastures. Però la gran majoria de viatgers ens donaran una visió prou més amable i rica del país. Uns pocs anys abans de Joly, Enrique Cock havia fet una valoració prou més positiva i entre Juneda i les Borges troba que "entre poble i poble hi havia moltes sèquies que regaven els seus camps fèrtils de blat" i explica en relació a Cervera que "El territorio está lleno de almendras, abunda de viñas, tiene harto pan y es gente bien humana". Lorenzo Magalotti, que acompanyava Cosme de Medicis en el seu viatge de 1668, descriu venint de Barcelona un territori "tot desigual i selvàtic, amb gran abundància de pins" (es refereix a l'alta Segarra) i que després dels Hostalets, amb freqüència de cultius de vinyes i oliveres, esdevé més "domèstic". D'Hostalets a Tàrraga "encara és més bonic, el país és més pla, el terreny és millor i els cultius són més espessos; els cultius de vinyes encerclant amb volts repetitius els puigs, hi formen tot a l'entorn tantes garlandes verdíssimes com classes n'hi ha" I de Tàrraga a Mollerussa parla d'"un país conreat per a blat, vi i oli amb una manera molt semblant a la Toscana".

Per reblar el clau, el literat angloitalià Giuseppe Baretti en el seu viatge de 1760 apuntava que "El tros de país que hem recorregut des d'Alcarràs fins aquí a Mollerussa és verament superb: hi ha rierols i canals, que per totes direccions reguen les terres; i pertot arreu es veu o camps ben conreats o vinyes qui-sap-lo extenses amb olivers, moreres, pruners i ametllers sens nombre, i no hi ha pas cap mena de tanca" (JG, 1996: 118). I Alexandre de Laborde, que el 1808 arriba a Lleida des de Barcelona afegia que "Tot sortint de Cervera travessem el vast pla d'Urgell, ric en blats, en vinyes i oliveres; la vista s'estén fins a l'horitzó sobre tapisos de verdor".

Els arxius històrics, ben documentats per l'historiador Pierre Vilar i ampliat pels estudiosos del país com Enric Vicedo, confirmen l'expansió i augment de rendiments de les activitats agràries a partir del segle XVII que els relats dels viatgers ens descriuen. I la impressió d'aquests viatgers procedents de terres europees més humides no serà precisament la d'unes terres aspres i particularment pobres. En que quedem, doncs, clot del dimoni o Toscana ?! Si hem de fer cas als testimonis històrics, guanya la Toscana per golejada.

Si el país ha pogut ser comparat amb la Toscana, és també perquè els seus habitants han realitzat un esforç ingent d'aprofitament del territori secaner que els hi era donat. El clima comporta que es passin alguns anys de dèficits hídrics especials i a l'estiu tots els organismes vius són subjectes a estrès hídric, de manera que l'home de la plana se les ha hagut d'enginyar per fer un ús acurat de l'aigua dels excedents de la primavera i tardor i de les pluges escarseres. El desplegament d'enginy hidràulic que encara a dia d'avui podem observar per tota la geografia de la plana és extraordinari i potser ens hi hauríem de fixar una mica més.

Avui resulta increïble perquè els aqüífers han estat sobreexplotats i l'aigua s'ha fet fonedissa al secà; però fa uns anys, quan les pluges d'abans o després de l'estiu carregaven els aqüífers, les aigües afloraven a la superfície dels fons de vall dels secans i calia drenar-les. Per això trobem en aquestes fonadalades les restes d'antigues sèquies d'origen medieval o anterior que al mateix temps de drenar les aigües, les aconduïen cap als camps de blat i farratge. A les valls del Corb, Dondara o Sió les sèquies derivaven l'aigua a partir dels assuts o peixeres del mateix riu, mentre a les altres valls, de conca més reduïda, era el mateix riu el qui es canviava en sèquia, de vegades convertit en una senyora canalització de pedra, amb els seus salts, represes, rases, mines i estelladors. Possiblement aquesta sigui l'obra d'enginyeria hidràulica popular més impressionant que ens han deixat les centúries passades, una obra que passa desapercibuda pels ulls d'avui.

En qualsevol cas, si els cursos d'aigua permanents són excepció, les fonts i surgències en general són també escasses. Adquireixen alguna notorietat cap als marges més elevats i forestals, on les fonts són punts de trobada popular i han estat sovint monumentalitzades. Però, els dolls són reduïts i l'aigua ha perdut la qualitat passada degut a la filtració de residus industrials o agraris.

Quan l'aigua no corria per damunt ha calgut buscar-la per davall i recórrer als pous. En alguns pobles se n'ha pogut comptar més d'un per família. Pous de tota mena de materials i de totes mides, alguns amb mines subterrànies per drenar millor els aqüífers. Pous amb les piques, safarejos o cisternes per emmagatzemar l'aigua. Pous amb els sistemes més variats d'extracció de l'aigua, d'acord amb les funcions exigides. Si les condicions ho permeten, l'aigua es pot agafar directament amb el poal, sinó, el més habitual és ajudar-se amb una corriola o, fins i tot, amb una poalanca o shaduf. Aquest darrer sistema, senzill i alhora d'una notable eficiència per treure aigua, es coneixia amb el nom genèric de "giny", és a dir l'instrument tecnològic per antonomàsia. Era un aparell senzill i adaptat, un tronc de fusta que serveix de perxa i que balanceja sobre un pal més curt, que físicament no se'n conserva quasi cap testimoni; només les pedres arrodonides que servien de contrapès. Naturalment qui volia anar per feina i s'ho podia permetre, tirava de sínia.

A manca d'unes fonts de proveïment prou potents i estables, la gent dels secans s'ha aplicat en recollir l'aigua de la pluja en basses i cisternes. La bassa ha estat el signe d'identitat col·lectiu de bon nombre de poblacions de la plana, fins que en els darrers cent anys es consoliden progressivament les xarxes col·lectives de subministrament a les cases. Contra els que es pugui imaginar, l'aigua de la bassa, netejada periòdicament i gestionada amb cura, era de molta més qualitat i funcionalitat que la de les fonts i pous, i per això la bassa era un referent privilegiat de la vida dels pobles. La qualitat de la seva aigua només era superada per la dels aljubs, que no deixen de ser basses petites o cadolles, amb una cabana juxtaposada. A finals del segle XIX i les primeres del segle XX se'n construí una gran quantitat a les Garrigues, majoritàriament de pedra en sec i falsa cúpula, que avui dia es conserven mig abandonats, com uns petits santuaris de l'aigua que han perdut els seus deus.

Sí! Hi ha hagut vida als secans. Perquè els seus habitants s'ho ha afanyat amb una gran quantitat d'enginyers per aprofitar l'aigua i amb un capteniment i unes tècniques de conreu estalviadores, i perquè no han mancat unes condicions naturals. Si avui trobem una gran plana de Lleida escampada de conreus, boscos i pobles és perquè d'aigua n'hi ha hagut des de sempre. Concretament, 4.000 m³ anuals de pluja per hectàrea, que són més del que ofereixen alguns dels regadius. Són xifres més altes a la Segarra i tot just s'hi arriba als límits segrianecs. Però no és una quantitat gens menyspreable, que ja voldrien tenir moltes terres desèrtiques

del planeta. Fins i tot el poeta del secà auster que és Jordi Pàmias (1994: 49) troba motius per a celebrar-ho i ens ho descobreix la seva “plana verda” que dóna títol a un dels seus reculls de poemes.

“Alzines, a la vora del camí.
I un fondal, on blanquegen les ervianes. Breu
silenci, olorós de romaní.
Una verda planura, on l’hivern s’adormí...
La bellesa del món per tot arreu!”

Tot ve del terròs

Fa uns anys era tan evident que ni s’hi pensava. Ara estem tan enfeinats amb les pantalles que ja no ho veiem. El blat, el vi i l’oli, les ametlles i tots els fruits que varen atreure la mirada dels viatgers que passaren per aquestes terres i que han assegurat i alegrat l’existència de generacions són la combinació del cel amb la terra, dels elements que venen d’un cel mogut per la força del sol amb els minerals i la matèria orgànica del terra. Tots ells deixen la seva empremta en els fruits i la carn que consumim, espècies i varietats que s’adapten a les condicions de secada i els sòls rics en bases característics d’aquestes terres i que ens transmeten al mateix temps els components i els sabors dels seus minerals i les seves aigües.

Amb la seva activitat agrícola i ramadera l’home ha triat la planta i l’animal que millor li convenia. Però no podem oblidar la riquesa de plantes i animals que de manera natural contenen aquestes terres. Les plantes que massa sovint hem identificat com a males herbes i que, ben al contrari, han conviscut amb els conreus i ens han donat mantes alegries i serveis. Han servit de pastura durant generacions, com han servit d’aliment i de material de construcció, de tint o fibra industrial, de medicina i d’aroma, d’inspiració de poetes i artistes.

Al capdamunt de totes les plantes hi ha l’alzina, que és l’arbre primigeni de la gran plana, al qual tots ens hauríem d’abraçar. És l’alzina dita carrasca, de fulles més petites i rugoses, ben adaptada a l’eixut. Amb una bona fusta per cremar, la carrasca s’ha talat per llenya. Per això i pels efectes de la colonització agrària ha quedat relegada a exemplars aïllats i clapes forestals marginals, que adquireixen major relleu cap a l’alta Noguera. En el bosc on hi hauria l’alzina i en els claps no conreats, quan no trobem el modest pi blanc, trobarem l’encara més modest coscoll, de fulles encara més seques, petites i rebregades que l’alzina. El coscoll dóna el to dominant de la plana allí on l’absència de conreu permet que prosperi la vegetació més o menys natural, que és la representada per espècies vegetals encara molt més modestes, que s’adapten per sobreviure al rigor de la insolació i la manca de líquid.

D’entre les plantes arbustives més humils, el timó o farigola és la que es troba més escampada i la que ha estat també més aprofitada. “Al poble dels Alamús tenen gran campaneria, l’han guanyada fent timons al tossal de Moradilla”, xiuxiuegen del veïnat. La fragància del timó, forta sense arribar a saturar, es deixa anar només de fregar-lo, i la planta s’ha utilitzat de tostemp per perfumar ambients i persones. La seva popularitat ve més aviat, però, de les seves virtuts curatives, a través d’infusions i unguents, i de la seva utilització com a condiment culinari aquí i per tot l’entorn mediterrani. Si les sopes es tornessin a posar de moda, potser la farigola tornaria al primer pla. De moment, tampoc ens cal patir per la seva sort: ja en trauran profit les abelles.

I darrera el timó ve tot el seguit de plantes germanes que omplen la Mediterrània de nobles perfums i remeis saludables. L’espígol, essència preferida de tots els unguents. El romer que dóna les mels més apreciades i és un condiment culinari universal. La barrella, que creix en els

llocs salins abundants a la plana, i era una planta indispensable per a fer sabó fins que no es comercialitzà la sosa industrial. Fins i tot el més esquerp i mal vist d'aquests matolls de secarral, la punxent argelaga, ha tingut alguna utilitat: el foc purificador que servia per a cremar els pèls del porc acabat de matar.

La secada porta al límit els vegetals i concentra les essències, de manera que les terres de la gran plana són també un mar de plantes perfumades, prestes a delectar els sentits si afinem les narius. Totes elles són conegudes i han estat utilitzades de molt antic, i més aviat han quedat aparcades en els darrers temps en que l'home ha deixat de mirar el terra. La farmacopea les ha utilitzat abastament i n'existeixen extensos tractats, un dels més afamats i propers, el de Pius Font i Quer, que tot i haver nascut a Lleida és ben poc recordat en aquestes terres. Tal com mostren els seus treballs, el llistat de plantes medicinals és inacabable i el de les seves propietats encara més.

La relació de plantes de servei quotidià salta, però, aviat cap a la secció d'herbes del cicle anual, les que aprofiten l'estació humida per créixer. De totes les que encara se'n recorden les virtuts, l'ús popular destaca, sens dubte, la camamilla, que ha estat la infusió per excel·lència per les propietats digestives que se li atribueixen, tant banyada en aigua com en alcohol. De les flors groguenques i perfumades de la camamilla se'n fa un licor ben dolç que fa uns quants anys portava la marca emblemàtica del Castell del Remei i era molt apreciat per la pagesia que volia acabar els àpats amb un digestiu o, més aviat, un regust de boca ben dolç. A Linyola en mantenen la tradició i l'orgull. Tot això sense oblidar l'ús recomanable de la infusió de camamilla per netejar-se els ulls.

De la mateixa manera que les precipitacions varien en sentit descendent cap al sudoest de la gran plana i les temperatures disminueixen amb l'alçada, la vegetació de la plana presenta també les seves variacions. Des de la presència del roure a les parts més humides i fredes de l'altiplà segarrenc, fins a la desaparició de qualsevol mostra d'alzina a la part baixa del Segrià, on només poden campar els coscolls i arçots. Canvis petits de gran influència local, que també es retroben en algunes àrees de condicions especials, en particular les de sols guixencs fortament afectats per la salinitat, en els quals viuen unes poques plantes baixes i ben adaptades, com el ruac i la trincola. Són, tot sigui dit de passada, les que han atret l'interès dels botànics per la seva raresa.

Raresa i singularitat són les que es troben també en els ocells estèpics, els altres representants de la vida natural a la plana que junt amb algunes plantes gipsícoles han merescut l'atenció de les polítiques ambientals protectores de la Unió Europea. A part del gros pioc, emigrat cap a l'Aragó, trobaríem el sisó, la ganga, la xurra, la calàndria, la terrorola i alguns moixons més que constitueixen un grup d'espècies malfiades i amb una gran capacitat de camuflatge, que per això mateix havien passat pràcticament desapercebudes per a la gent del país. Però en els darrers anys aquestes aus han saltat a les primeres planes informatives perquè els canvis del paisatge dels secans posen la seva supervivència en perill.

D'aquestes planes occidentals catalanes no cal oblidar que el relleu es torna més abrupte cap als marges de la depressió i que, fins i tot, a la part central de la plana caldrà tenir present el contrapunt dels tossals, autèntiques fites paisatgístics, reductes de fauna i flora i del passat forestal i pastoral d'aquest territori. "I els tossals no són bosquina, sinó guix i argila, no són tofa, sinó calbera, eriçada de mates xiques, i, en tot cas, de carrasca" (Josep Vallverdú, 1972). Les triselles, els abocaments descontrolats, les motos i la deixadesa general han ferit o

anorreat molts tossals que el Catàleg del Paisatge de les Terres de Lleida (2010) proclamava com el baluard natural d'aquestes terres.

La contradicció entre l'economia recol·lectora i la lògica industrial és evident i les conseqüències negatives resulten difícils d'evitar. A cada any que passa es van perdent les formes i referents del que havia estat el nostre gran passat caçador, recol·lector i pastoral. Però no podem perdre del tot l'esperança! No gaire lluny de casa i en condicions ecològiques molt similars, a Igualada, l'associació Eixarcolant ha recollit més de sis-mil cinc-cents registres de plantes i utilitats ancestrals i ha iniciat una jornada gastronòmica de plantes oblidades i una fira de productes silvestres, on concorren els productors de licors, infusions, melmelades i compotes, conserves, salses, sabons, productes cosmètics, viver i llavors de plantes silvestres que apareixen una mica per aquí i per allà i estan disposats a treure un nou profit a aquest món amagat. I a banda d'aquesta aplicació productiva, no podem passar per alt la contribució de les plantes, els animals i els espais naturals a l'oci i a l'esgambi, a les funcions ecològiques i les inspiracions artístiques i espirituals de la gent del país, i a la promoció exterior, també, dels nostres paisatges agraris i els seus productes.

El vi i l'oli marquen el camí

Mentre la nostra ha estat una economia de subsistència, l'agricultura d'aquesta terra ha estat estrictament mediterrània, com ens han repetit les descripcions dels viatgers que hi han passat. És una agricultura fonamentada en la trilogia del blat, l'olivera i la vinya, que componen un *patchwork* de parcel·les cultivades arreu de la gran plana. La penetració del comerç i la indústria ha forçat el monocultiu i la simplificació dels nostres paisatges; dels paisatges de secà, en particular, que són els que conserven aquestes essències mediterrànies. D'aquí que la riquesa dels paisatges de la Segarra, l'Urgell, la Noguera o les Garrigues recolzi ara més aviat en la combinació del monocultiu amb les clapes forestals, i això caldrà tenir-ho molt en compte.

No solament els components de la trilogia mediterrània s'han desagregat – a la Vall del Corb senyalem algunes excepcions que fan d'aquest lloc un país idíl·lic -, sinó que alguns dels seus integrants gairebé es perden pel camí. És el cas ben conegut del vi, que exemplifica ve les dificultats i la decadència dels nostres secans, de les quals en conservem viu el testimoni. Els records personals, de fa trenta anys ben bons, es remeten concretament a un celler familiar del secà noguerenc, celler farcit d'immensos bocois vells de fusta, garrafes i ampolles apilades pels racons, alguna premsa de no se sap quin temps i una fortor intensa de vi resclosit que es desprenia dels útils i parets ennegrits de la humitat vínica dels anys. Aquí reposava tot el tresor de generacions d'avantpassats del darrer viticultor, pagès conco sense descendència. Després de recordar les petites històries familiars i repassar els topants d'aquell petit amfiteatre farcit d'objectes i aromes, l'home em feu el present que resumia i transmetia l'esforç acumulat de tots els seus ancestres en el aquell espai; una ampolla de vi d'un granatós intens que el seu pare havia embotellat feia quinze anys. "Feia un vi extraordinari", apostrofà amb orgull. Ho havia estat potser en el passat i amb els gustos del moment, però ja havia perdut totes les seves virtuts. És la història comuna d'una bona part de viticultors de la geografia ponentina que mantenien una tradició vinícola que ja no s'adaptava als gustos dels nous temps i que s'anava perdent.

A finals del segle XIX la plaga de la fil·loxera aturà el creixement d'un conreu que s'havia escampat per tots els racons del país, fins al mateix cor dels Pirineus -al Pont de Bar podem visitar el museu que en serva la memòria. La vinya ja no es recuperaria del tot i emprendria

una davallada persistent. Al cap d'una centúria havia quedat relegada a uns pocs viticultors de l'entorn d'Artesa de Segre i Tremp i de les contrades meridionals veïnes de la Conca de Barberà. Els primers vivien del petit mercat pirinenc i les segones de la venda als productors de cava del Penedès, els quals es pot considerar han estat els grans mantenidors de la tradició vitivinícola lleitadana, particularment a través de Raïmat que durant molts anys ha representat la major part de la producció d'aquestes terres.

La decadència vitivinícola i la decadència demogràfica han anat plegades i resumeixen un fenomen que adquirí una dimensió social generalitzada als secans. La decadència del producte estrella comercial que havia estat el vi, unida a l'estancament o baixada persistent de preus de l'oli i la resta de productes del camp provocarien l'abandó de la pagesia i el buidat dels pobles i masies. Fou un fenomen massiu i profund als secans, del qual tampoc s'han lliurat els pobles del regadiu. I en el darrer decenni de crisi econòmica general la davallada demogràfica continua a les petites poblacions que dominen la ruralia lleitadana.

Algunes coses es mouen, però, en els fonaments i el que apareix com a pèrdues demogràfiques potser només sigui l'evolució inevitable derivada de l'envelliment dels pobles. No tothom ha aguantat de braços plegats veient com es congriava la tempesta, i en els darrers anys han sorgit moltes iniciatives positives i encoratjadores, amb el vi també com a aliment emblemàtic i símbol poderós. Com la florida de les roselles en primavera, l'escampall de cellers per la plana comença a ser notable; des dels que es remetent als grans dominis tradicionals de Raïmat, Castell del Remei o l'Aranyó fins als més petits d'Artesa de Segre i Baldomà, l'enclau de Flix, els Comalats, Verdú, Nalec, Vallbona de les Monges, Sant Martí de Maldà, Arbeca, Fullella, el Vilosell, la Pobla de Cérvoles i una llista que no para d'ampliar-se. Ara ja no es ven raïm i cada cop es ven menys vi a doll amb els sabors aspres i carregosos d'abans. Ara es ven vi embotellat que recull les essències d'un conreu fet a mida i la cura d'una elaboració i emmagatzematge que conserva i potencia els aromes. Ja no es produeix vi, es produeixen sensacions que venen aliment, territori i art. De vegades explícitament com a la Vinya dels Artistes, on podem contemplar art entre vinyes, alzines i pins.

Una missió superior guia als nous cellers ponentins, amb el vi com a bandera. "Neix per retre homenatge a la nostra terra i els nostres ancestres i la seva sàvia manera de fer. És un tornar als orígens, tot aprofitant els avenços del moment present. És una promesa de compromís i responsabilitat amb un territori i la seva gent", anuncia un dels cellers.

"A l'hivern triem sempre
els paisatges més lents,
I ens agrada aturar-nos
en els pobles del vi
i tastar-lo, mirant
el repòs de les vinyes
i la terra rentada.
El perfum de nit freda,
i el gust negre, de somni,
neixen ara, quan sembla,..." (Pere Rovira, 2006: 150)

El vi ha començat a desbrossar el camí de l'oli, l'altra gran pota de la trilogia mediterrània, que en aquestes terres ha mantingut una presència prou més important que la del vi, per bé que els patiments passats hagin estat semblants. En el cas de l'oli, també trobem les iniciatives dels joves emprenedors i emprenedores que han començat a confeccionar els seus productes d'excel·lència. Ja no val l'oli a granel, ni les garrafes, ara toca l'oli embotellat, i si cal ecològic i

biodinàmic, amb cupatges o aptituds funcionals ben diferenciades. Amb les almàsseres particulars i cooperatives de tota la vida que segueixen amb la llengua fora darrera per no perdre l'oportunitat dels nous temps.

Tot seguit espera l'altra pota de la gran trilogia, el blat. Avui lliurats als ordis per a la producció de proteïna animal, els camps segarrencs esperen la descoberta dels tresors amagats d'altres temps. A Tarroja de la Segarra han començat a recuperar l'espelta, la xeixa i els antics blats de la Segarra, en venen la farina i en fabriquen el pa, si s'escau. Mentre encara es mantenen petits molins i arreu de la plana nous forners substitueixen els vells forners que mantenien la tradició del pa i altres derivats de la farina. I per si amb la tradicional farina de blat no n'hi ha prou en un país que va deixant de banda el pa, queden les pastes alimentàries i queda el nou món de la cervesa, explorat per tot un seguit d'iniciatives artesanals joves. Els nostres avantpassats ibers ja tenien en la cervesa la seva beguda festiva, de manera que no hauríem de posar gaires barreres mentals a recuperar-la després de tantes centúries.

Som de clima mediterrani, de la regió biogeogràfica mediterrània. No cal fer gran investigacions per trobar la nostra idiosincràsia planetària, la clau de la singularitat que ens obre fronteres i mercats en un món de comerç i intercanvis. Trilogia mediterrània en superlatiu representada en els magnífics secans de la regió! I amb l'aigua indispensable i sufragable per establir el rendiment de les collites, aquests tampoc perdran la seva essència.

Els honors deguts als conreus de tota la vida, no han de treure certament la celebració dels llegums, les fruites i hortalisses que formen part de la nostra dieta. L'esforç voluntariós de persones del terròs, com les que es troben darrera de Cultures Trobades, ha posat sobre la taula la gran diversitat d'espècies i varietats que amaguen aquestes terres. Vegetals i també animals, d'entre les quals no podem deixar de recordar el porc, la nostra bèstia de taula i de corral per excel·lència. La bèstia que amb l'ajut del pollastre i de la cooperativa de Guissona i altres pinsaires, feu possible que en els anys 1960 els secans no es convertissin en un desert i que avui continuï havent-hi una pagesia prou nodrida a tota la ruralitat lleidatana –i un segment proletari prou important que viu de la indústria del ram.

Encara que de moment ens quedem amb les resistents i feréstegues oliveres, ànimes trasplantades dels secans per a presidir les nostres rotondes urbanes.

“Ai amor, si vols passar
per dessota l'oliver,
que la lluna juga a cuit
sobre l'herba del terror!
... Ai quin deix més amargant
l'amor menut a la dent!
Les mans de seda del vent
em despullen l'olivar!” (Maria Mercè Marçal, 1994: 54)

Un gran tapís paisatgístic construït de generacions

Espècies i varietats de conreus i ramats s'escampen o s'encongeixen al pas dels anys, d'acord amb les demandes dels mercats i els gustos de les cultures que van i venen. Per qui n'ha de viure, diríem que millor no encallar-se en un determinat esquema, ni moment, i parar atentament l'oïlla als preus i novetats. Encara que d'uns anys cap aquí vagin un pèl accelerats i comencem a dubtar dels cops de timó com els que ens han portat com a darrera novetat l'expansió de l'ametller. Almenys aquest arbre és un parent mediterrani que coneixem bé i que

com a part integrant de la nostra cultura culinària, dóna per a vells i nous desplegaments que no cal explicar a algunes agroindústries de Tàrrrega o Agramunt.

Fet i dit, la naturalesa agrària dels paisatges de la gran plana els fa lògicament canviants i és inútil buscar la seva fixació per molt que algunes imatges i equilibris ecològics ens agradin especialment. La nova pagesia no pot parar quieta; són els signes dels temps, i animals i persones ens hem d'adaptar per sobreviure. Al final, fem un incís, no es pot mantenir una foto fixa i la madeixa teixida per administracions, regants expectants i no expectants i subvencions comunitàries per preservar els espais naturals estèpics de Ponent només pot tenir un resultat; la desaparició dels ocells o pardals que els justifiquen.

Tot i les variacions de colors, sons i olors, hi ha components dels nostres paisatges que o bé no canvien o bé ho fan lentament. A començar per les argiles i calcàries dels nostres substrats, per continuar amb la climatologia i l'organització dels camins i parcel·lars i acabar amb les torres, cabanes, pletes i multitud de construccions petites i grans que caracteritzen els nostres termes rurals. Els camps de la gran plana són un mar de camps en terrasses edificades per l'home i destinades a conservar la humitat, els minerals i la matèria orgànica dels camps de conreu. L'obra de construcció parcel·lars ha estat espectacular, sobretot a mesura ens endinsem cap a les Garrigues, la Segarra, l'Urgell i la Noguera. Aquí es multipliquen els bancals aguantats per murs de pedra de composició, formes i gruixos molt diferents. Una obra que esdevé ingent en els municipis més costeruts, on hem calculat que una família disposava i mantenia una mitjana de cinc quilòmetres de murs de pedra seca.

“Dalt del turó, les cases vigilant
els graons de les feixes, com el teclat d'un orgue.
Marges de pedra en sec, l'ordre dels camps,
aquestes últimes ruïnes clàssiques,
l'acròpoli deserta del conreu” (Joan Margarit, 2009 : 246)

I al costat dels marges de pedra apareixen també una quantitat ingent de construccions destinades a facilitar les labors del cultiu. Perquè no hem d'oblidar que les feines del camp requerien fins als anys 1950 i més cap aquí en el cas de l'olivera i conreus arbustius, una gran quantitat de mà d'obra, sobretot en el moment de la collita, i calia també tenir cura dels animals de feines. Els termes lleidatans esdevingueren autèntiques ciutats de temporada de les quals avui encara en poden observar una bona part dels edificis en les cabanes, massets, torres, cisternes i altres obres d'enginyeria escampades per la plana.

El pas del temps ha deteriorat les obres construïdes en tàpia, que han desaparegut o perden lentament les seves formes si els propietaris no hi posen una cura especial. Les construccions en pedra, en canvi, aguanten millor el pas dels anys, fet que facilita que la pedra s'erigeixi en l'essència dels encontorns de la gran plana, de la Segarra, les Garrigues o l'alta Noguera.

La pedra no és gens fàcil de transportar, de manera que tothom s'ha especialitzat en treballar la pedra del seu entorn. Gresos amb una cimentació calcària més o menys potent relativament fàcils de modelar. Conglomerats d'alguns dels marges de la plana de composició variada i modelat complicat. Calcàries compactes de la Segarra que només es poden treballar per exfoliació i a cops. Les dificultats de treball d'aquestes pedres i la fàcil degradació d'alguns gresos va portar a buscar materials millors i a recórrer a pedreres allunyades. Les vores i llindes de les cases segarrenques són de pedres sorrenques més fàcil de treballar mentre la calcària compacta es reserva per a pujar els murs.

La pedra i l'art de la pedra a les planes és fruit de la necessitat, l'art del poble pla. Pedra de fonament que resisteix i filtra les humitats. Pedra de porta, finestra, llinda o cantonada i de pilars que aguanten l'estructura de la casa. Pedra que embolcalla els edificis nobles. Pedra fita que institueix els límits de les propietats i termes. Pedra de marge que serveix als camps de conreu. Pedra de pedrís per al repòs. Pedra de la font, del dipòsit, el safareig o la pica i la canal de pedra que recull l'aigua i els líquids. Pedra que aguanta masets i una enorme quantitat de cabanes de volta i altres aixoplucs que representen algunes de les obres més remarcables dels nostres camps i han esdevingut essència dels paisatges dels secans. La suma d'aquests petits elements pot ser per moments tan imponent que representa per ella mateixa un monument, un paisatge monumental.

La declaració de Patrimoni Mundial de Patrimoni de la Humanitat de la tècnica de les construccions de pedra en sec el novembre de 2018 dignifica els nostres paisatges i dóna ales a la valorització dels patrimonis agraris – també a les produccions que surten d'aquests territoris. S'obren noves oportunitats per als secans de tota la vida, i esperem que els particulars així ho entenguin i l'administració no continuï fent barrabassades amb les concentracions parcel·làries. De moment, persones enamorades de l'arquitectura popular porten ja uns anys amb l'inventari de les construccions existents i l'associació dels Amics de l'Arquitectura Popular n'ha impulsat la promoció i la recuperació.

La profunditat històrica de les paisatges de la ruralitat, particularment dels secans, donava fa uns anys la impressió de la permanència i eternitat dels camps: “aquí plantava cols l'avi, aquí planto cols jo, savi”, o el que més cou: “pagès de fira i mercat, mai no serà acabat”. Però aquestes consignes apareixen avui dia com a clarament desfasades. Ara, el pagès és un emprenedor que no pot parar de créixer i que ha d'estar permanentment alerta de les llotges de preus i els supermercats si vol continuar en l'ofici. Ara compta el “Pagès matiner, omple son graner”. Tothom ha aclamat les virtuts treballadores del pagès i aquest s'ho ha cregut tant que no ha deixat ni un pam de terra sense cultivar; no cal matar tot el que és gras.

“Ésser per sempre present
en aquesta terra grassa,
amiga de tots els vents,
mare de pins i olivers,
de perdius i cogullades
de camperols i ametllers,
llangardaixos i argelagues.” (Miquel Lladó, 1995: 32)

Mantenir viu el caliu dels pobles

Poc entendríem la nostra agricultura i la dinàmica dels nostres termes, si no partíssim del seu element original i creador, els pobles on es concentren els seus habitants. La nostra és una societat col·lectiva que neix de l'agrupament de famílies atretes pels avantatges de la vida en comú. No estarà de més recordar-ho en un moment que cada cap és un barret i cada casa un món tancat, mentre els veïns tenen tendència a ignorar-se.

La protecció del senyor d'un castell i la seguretat espiritual d'una església s'addueixen com els arguments històrics decisius d'aquest amuntegament humà; però no foren ni molt menys els únics. La solidaritat familiar que cimenta els pobles s'ha entreteixit a partir de les múltiples manifestacions i necessitats col·lectives, des de la festa fins a la feina. Els terrenys comunals encara majoritaris a tots els Pirineus, havien tingut una gran extensió i importància a la plana

en el passat. Servien com a terrenys de pastura i d'explotació forestal, on els veïns podien pasturar i recol·lectar lliurement i disposar de llenya per a la seva subsistència. Des dels seus orígens les famílies components dels pobles han unit feina i recursos per facilitar la seva vida: tenir un proveïment d'aigua en condicions, disposar de bons camins per accedir a les finques particulars, mantenir els carrers transitables o moldre el blat i coure el pa en un molí o forn col·lectius. I no cal dir el valor de les festes locals com a punt de trobada, perquè aquestes han estat i encara són celebració i homenatge de la vida en comú: actes litúrgics, romiatges, festes majors, fogueres i jocs populars, competicions esportives, també batejos i enterraments.

Amb el seu *Calendari Folkloric de l'Urgell* (1916), Valeri Serra i Boldú ens deixà un fresc bigarrat de la cultura popular dels nostres pobles. Amb el temps les necessitats i les aspiracions personals han canviat i la cultura popular de fa una centúria s'ha esfumat. Però ho ha fet adaptant-se i trobant noves expressions de solidaritat. Encara es manté la solidaritat econòmica a l'entorn de les cooperatives locals, i els bars i botigues són punts de trobada col·lectiva. Mentre les piscines a l'estiu i l'escola i les associacions i activitats culturals durant l'any esdevenen punt de socialització i intercanvi obligats.

En res canvien en això els pobles de secà dels de regadiu. Només que en els primers i com a fruit de la petita dimensió original dels nuclis, en particular a la Segarra i parts de la Noguera i Urgell, alguns serveis col·lectius no es poden mantenir i cal servir-se'n al poble proper més gran. I això ha esdevingut un inconvenient major perquè, al cap i a la fi, les aspiracions i necessitats de la gent de poble són les mateixes dels de ciutat. Malament podrem tirar endavant una granja formidable i productiva, un celler modern i rendible o una residència turística, si ens fallen la llum o tenim unes telecomunicacions deficientes. De poc ens servirà tenir una casa gran i fantàstica, si al poble no hi ha metge, ni escola, ni cap botiga i els serveis s'han d'anar a buscar a uns quants quilòmetres. Sortosament, les distàncies no són molt grans en aquestes terres i les comunicacions es poden considerar en general confortables; però els pobles de secà, més allunyats de les ciutats i eixos principals pateixen encara inconvenients que amenacen la seva supervivència – l'arribada de la fibra òptica apareix en els temps que corren com a urgent.

La gran davallada demogràfica de les poblacions de secà ha comportat un greu perjudici, perquè malgrat que les millores de carrers, places i edificis no han mancat, els serveis ja no es poden pagar i mantenir i no és previsible que la situació millori. L'agricultura no dona per mantenir més famílies i de fa anys fixar la residència al poble vol dir mirar cap a noves activitats i nous serveis, que en alguns casos poden ajudar també al manteniment de les famílies que viuen de l'agricultura. És per aquesta via del turisme rural o de serveis implantats al poble que donen servei a ciutat i comarca, que els pobles i els camps adquireixen una nova funcionalitat. La satisfacció dels veïns ja no ve solament de la facilitat de les feines agrícoles, sinó que compten altres valors com la presència de senders, l'ordre dels camps i camins, els manteniments dels edificis i valors patrimonials, la fauna i els espais naturals, les panoràmiques i les olors. Tot això ho poden donar en escriure els secans, si ho comparem els espais d'agricultura intensiva dels regadius.

Al mateix temps de les expressions i necessitats culturals, ha canviat també la cara dels pobles i això ha tingut a veure tant amb la transformació de la seva activitat econòmica, com en el dels costums i usos socials. Aquí també trobarem dues situacions. Mentre els assentaments més petits de la Segarra i terres veïnes es quedaren fossilitzats en la seva forma nuclear medieval –l'entorn del castell o l'església–, els nuclis una mica més grans de la plana central s'han escampat per carrers concèntrics a la vila closa primitiva o en ravals que segueixen els

antics camins. I uns pocs nuclis han anat encara més enllà i han fet el salt en ple segle XX cap a les formes contemporànies de creixement en eixample, una expansió planificada en la qual se segueix una malla de carrers més equilibrada i compensada i s'imposen també unes amplàries més generoses i una major profusió d'espais i equipaments públics.

A la imatge dels eixamples de les ciutats grans, els eixamples contemporanis dels pobles i viles ponentins desenvolupen una trama poligonal més generosa amb els espais públics i solars per edificar més amplis que els precedents. Però la concreció formal de calçades, voreres i places ha estat garrepa amb els usos públics i generosa amb els privats, fet que queda exemplificat en l'absència d'un patró formal d'edificacions, la poca cura en la imatge externa dels edificis, un disseny dels espais públics estrictament utilitari i consagrat al vehicle privat, i unes mostres de sumptuositat rares i més aviat extravagants. I el cas és que aquest tarannà no solament caracteritza els nous creixements, sinó que ha envaït i alterat la composició dels vells ravals i dels centres medievals originaris. Una sensació de desgavell que no ajuda gaire a l'amabilitat de la vida i la promoció dels nostres pobles.

Sigui com sigui, pobles com Guimerà, Ciutadilla, Oluges o Montfalcó Murallat i tants altres dels nostres secans seran, precisament, els qui ens donen avui dia un major plaer visual, com a conjunts que han preservat un sentiment d'harmonia i identitat. En aquests pobles també arribaren les totxanes i el ciment, però en comptagotes, i avui es presenten com a pobles de pedra banyada en els colors dels líquens del pas dels anys que vivifiquen la pedra. També hi trobem magatzems agrícoles i granges de dimensions desproporcionades i fetes amb materials que casen ben poc o gens amb l'entorn; però són problemes parcials o menors. En aquests petits nuclis la clau de la supervivència ja no és tant rehabilitar i mantenir-hi el que és vell, com evitar que les cases caiguin i que tot el poble o una bona part d'ell desapareguin, objectiu que s'aconsegueix amb els diners i la dedicació dels qui n'han fet una segona residència → la plana no els podrem pas rebutjar.

La vitalitat i dinamisme social dels pobles depèn de la presència d'un alcalde i regidors que estiguin al damunt dels problemes, però la preservació dels pobles de secà depèn també de l'actitud col·lectiva dels qui hi viuen tot l'any o només una part. Una casa que cau és una part de l'ànima del poble que es perd. No vindrà malament recordar Miquel Martí Pol (1981: 7)

“El poble és el meu esforç i el vostre esforç,
és la meua veu i la vostra veu,
és la meua petita mort i la vostra petita mort,...”

Trobar l'ànima dels secans: la contrada

El maldanenc Manuel Gaya, gran mantenidor dels Jocs Florals de Lleida ara fa més de cent anys s'exclamava tot preocupat “Lo carril ho ha escombrat tot; la ciutat s'ho ha xuclat. Los pobles petits són masies de la ciutat; la fita del terme de la vila ja no és la fi del món: los vilatges són gàbies de micos i lloros que han après bé o malament, i estrefet la parla i les modes de la gabiada gran del mig; les cançons de ronda i de bres i les treballades són bocins de sarsuela de pinxos de Madrid, i pedaços de flamenc esgargamellat;... Som més a prop tots; no perquè ens estimem més, sinó perquè ens estreny més la soga que ens té lligats”. Era la reacció romàntica i tradicionalista a una transformació que l'autor atribuïa a l'arribada del ferrocarril. Si veiés el que passà després del cotxe, no s'ho podria creure, ni veure.

El cotxe trencà definitivament els límits del terme i la cultura i la sort dels pobles s'ha anat vinculant progressivament amb la del seu entorn urbà, relacions que es poden llegir en clau de

dependència, però també de complementarietat. Agramunt, Guissona, Cervera, Tàrraga o Bellpuig, Balaguer i també Artesa de Segre i Ponts han xuclat i continuen xuclant habitants dels pobles i masies de la ruralia, que hi traslladen la seva residència. Però alhora això ha facilitat que aquests emigrats mantinguin les seves cases i hisendes i que alguns residents dels pobles no els acabin d'abandonar perquè tenen els serveis i els llocs de treball d'una vila o ciutat relativament a prop. La presència d'un centre dinàmic ajuda al manteniment de la població i l'activitat en el seu entorn, encara que segurament caldria realitzar majors esforços per a que residir en els petits pobles tingués un incentiu.

Més enllà de la gran teranyina urbana agermanadora i alhora homogeneïtzadora de la gran plana contemporània, aquesta presenta també els seus plecs i irregularitats: matisos físics i inèrcies de passats desiguals que encara podem descobrir en els secans. D'entrada tot és relativament pla, però hi ha llocs més plans que uns altres. L'accidentament es fa notar particularment cap aquesta gran franja a la marge esquerra del canal d'Urgell amb la qual s'identifiquen els secans. A les Garrigues, la Segarra, l'alta Noguera i extrems de l'Urgell apareixen fondalades, costers i serres difícils de conrear, on les comunitats hi viuen relativament aïllades i en pateixen les conseqüències. I tampoc s'hi han generat viles i ciutats, com hauria estat desitjable en alguns indrets: el cas de la Granadella, capital històrica o invisible de les Garrigues altes, seria el més de manual. No és estrany que en aquestes comunitats apartades hi covés en el passat un sentit de tancament i resistència a l'obertura, quan no d'inferioritat i menysteniment per part del gran món exterior, fet que explicaria la implantació històrica d'un carlisme que avui hauríem de donar com a força diluït.

No tots els carlismes són, amb tot, iguals i en els marges costeruts del Ponent trobem particularitats tant o més relacionades amb l'origen de les influències humanes històriques que no amb les seves pròpies condicions físiques. Al cap i a la fi, en el fons tot forma part d'un territori sense massa entrebancs i el tragí de gent forastera ha estat constant, fins al punt de percebre algunes concomitàncies amb comarques veïnes. Primer hi arriba la influència de l'Alt Urgell, el Pallars i la Ribagorça pirinencs pel nord, que influència les poblacions de l'alta Noguera, en un medi marcadament prepirinenc i amb una tradició històrica marcadament comunalista, amb la força i continuïtat de la pastura i els boscos i els béns comunals típics dels Pirineus. Després es troba l'ascendent de la Catalunya Vella, Barcelona o Osona, pel ponent segarrenc, on apareix ja l'autonomia o autarquia del món de les masies i se sent la flaire dels vells poders senyorials. També arriba la influència de la marina tarragonina pel sud, que combina la implantació de les comunitats lliures típiques de la Catalunya Nova amb l'empremta ordenadora de l'ordre del Císter. I encara pel sud, notem la flaire dels aires del muntanyam i la ribera ebrenca que recorden un món d'autonomia i igualtat social (musulmana?) resistent als senyorius eclesiàstics i els senyors laics.

Des de la perspectiva de totes aquestes influències exteriors, la gran plana se'ns presenta com un pastís trossejat, les parts exteriors del qual han tingut una influència i domini forans. Així ha estat amb el domini històric dels bisbats, amb els límits de les mitres de la Seu d'Urgell, Solsona (antigament Osona) i Tarragona que se'n van fins al bell mig de la plana, mentre el bisbat de Lleida queda reclòs a la part sudoriental. Seguir l'empremta diferencial d'aquests bisbats en ple segle XXI descregut pot semblar fora de lloc, però més de mil anys de forta intervenció eclesiàstica han deixat la seva petjada.

Alta Noguera tributària de l'Urgell pirinenc, Segarra continuadora de l'altiplà solsoní, Urgell segarrenc enganxat a les conques del Gaià i Francolí, altiplans i petites valls de les Garrigues confrontant amb el rerepaís tortosí i el Segrià sec que no és sinó la continuació de les

Garrigues. Relleu més tortuós i influències humanes exteriors es conjuguen en aquests costers o marges de la gran plana que marquen la personalitat diferenciada dels secans i que fan més complicat el trencaclosques a l'hora de casa amb la divisió administrativa comarcal, d'imaginar alguna bandera o un nom propi, d'aplegar-se per a trobar sortides col·lectives. Ajudaria bastant, però calen propostes imaginatives i una gran voluntat per part dels residents.

Mentre mirem de descobrir l'ànima profunda dels nostres secans, correm a apagar els focs que hi cremen i a estimular els actius que prometen noves feines i un major gruix social. El creixement demogràfic de viles i ciutats a partir de la captació de la gent dels petits nuclis veïns no té perquè ser una regla permanent. Les noves oportunitats de l'agricultura i l'activitat artesana en general, els nous oficis del turisme interior i de natura i l'harmonia i la tranquil·litat de la vida als pobles i masies constitueixen uns bons arguments per atreure la gent de ciutat que ja a hores d'ara és indispensable per mantenir la ruralitat més defallent. I la facilitat de serveis i allotjament als pobles hauria de facilitar aquesta implantació de nousvinguts, independentment d'on aquests tinguin la feina.

I no passarem per alt algunes de les contradiccions ja insinuades. Els espais naturals, independentment que formin part d'una protecció oficial com a Xarxa Natura o no, constitueixen un valor inherent d'aquests territoris que aprecia particularment la gent de ciutat que ha de fer reviure la ruralitat, igual que els valors de silenci, paisatge i bones olors – potser caldria entendre aquests valors urbans també com a rurals. Dels espais i valors naturals no se'n pot prescindir, doncs, sinó que s'han de promocionar i donar a conèixer, com el programa Leader ha començat a fer. Mentrestant, el desplegament de plantes de residus, plantes fotovoltaïques, molinets, granges imponents de bestiar i altres artefactes industrials té uns límits i, en qualsevol cas, requereix molta cura si es vol conservar l'atractiu d'aquests territoris, a banda del fet que haurien de generar una riquesa i una ocupació més visibles al territori. I de manera semblant, els valors de modernitat de l'agricultura, els aliments i els paisatges que marquen el renaixement dels secans a partir dels seus propis valors patrimonials i respectant l'entorn, no tenen perquè sucumbir a una transformació agrària intrusiva que amenaça directament aquest atractiu, i que per la porta del darrera facilita la incorporació de grans firmes precursors d'una societat rural fortament desigual i mediambientalment empobrida.

Confiam en l'austeritat i l'enteresa dels secans i en la seva força espiritual, que alguna en deuen tenir quan el parnàs literari lleidatà hi ha trobat les seves arrels històriques, notablement les que servaren la cultura en la llarga nit del franquisme. Josep Vallverdú, Guillem Viladot, Jordi Pàmies, Emili Lledó, Manuel de Pedrolo, Lluís Trepà, Leandre Cristòfol treuen la seva saba artística d'aquests secans que envolten les lluentors de la plana regada. Com si la gent de regadiu ja n'hagués tingut prou amb millorar la seva hisenda, panxacontents poc interessats en les filigranes de l'esperit i la creació que han defugit els compromisos socials i els maldecaps econòmics que comportaven la vida literària i artística del moment.

“Les roselles van desapareixent,
eliminades com les males herbes.
Molt aviat ja no s'escamparan
les roges pinzellades del vent als camps de blat.
Qui podrà entendre un dia
els quadres de Van Gogh?” (Joan Margarit, 2017: 9)